

Ігор Костецький

Михайло Орест

(50 РОКІВ ЖИТТЯ — 25 РОКІВ ТВОРЧОСТИ)

Коли представник якогось виразного, крайнього напряму мистецької творчості пише про представника напряму протилежного, то це може бути або гострий напад, або вияв шукання певного компромісу. Прикладом першого типу взаємнення служить хоч би гостра й несправедлива оцінка живого Георгія Іванова щойно померлого В'ячеслава Іванова. Приклад другий: виступ Миколи Хвильового на захист Миколи Зерова.

У даному разі ні те, ні друге.

З певного часу я лелію думку випустити книгу на два розділи: „Мої західняки“ і „Мої східняки“. Особистості духового українства, що мали б стати за предмет першої частини — це Маланюк, Клен, Ольжич, Самчук. Другої частини: Барка, Осьмачка, Зуєвський, Лиман. До першої частини був би доданий Косач, західняцько-східняцький автор, вічно болюча тема нашого еміграційного

літературознавства. Додатком до частини другої, — як може бути додатком удар останньої. цинобри по жовтогарячо-малиновому візерунку — є Михайло Орест.

Мій Михайло Орест, отже, не є щось вимушене. Радше це щось вигадане. Ще радше: уроєне. А тим самим — з дозволу читача — щось гостро суб'єктивне, може, високою мірою несправедливе. Не є академічна моя стаття з приводу ювілею, що припадає на кінець листопада цього року, немає в ній відповідної систематизації аналіз і цитат. І то не тому, що я ворог канонічної критики, а лише тому, що я не здатен писати так, академічно, про явище, в яке я не закоханий. Як літератор — не критик-професіонал — я маю право на кохання, не лише на саму констатацію.

До Ореста я маю глибоченну пошану, може найглибшу з усіх пошан до моїх поетичних сучасників. Проте, пошану до поета я відчуваю також емоційно. Нехай читач дозволить на вияв цієї пошани не у формі заокругленого дослідження, що майстерно зроблять до дня ювілею поетового інші, а на побіжні нотування: форма, на якій я спинився по довгих ваганнях, форма, в якій мені, можливо, найщасливіше дасться вхопити саме те, що я хотів би вхопити й віддати в Орестові, поетові будь-що-будь не мого стилю, форма, яка, найправдоподібніше, наблизить моє відчуття цього поета до його дійсної суті, кризь — як це буває при русі дерев'яної згориспадної фірани — непомильний промінь сонця.

Тим більше, що це письмо про Ореста — поза пляном. Це не те, що я хотів би включити в цикл. Цикл взагалі, мабуть, не існуватиме. Дещо вже написано, але воно існуватиме порізно, бо до решти особистостей я або змінився, або насторожився за їхні останні твори.

*

Атмосфера навколо Миколи Зерова явила собою реальну можливість існувати явищу поза революцією, тобто — всупереч будь-яким змінам у соціальному, громадському, зовнішньому житті. Михайло Орест — явище асоціальне. Це поет для себе. Він нічого спільного не має з так званими поетами-трибунами („вулиці — наші пензлі, площі — палітри"), тим менше з нашими недовченими, недосконаленими епігонами „трибунства". Михайло Орест — поет для себе.

*

Атмосфера навколо Миколи Зерова витворила тип творчості. Це збіглося з тим моментом, коли було перекладено основний прошивний удар по малоросіянству, по теорії культурної єдності трьох Русей з Україною як провінційною базою постачання потрібних у певні моменти сил. Удар — українською літературною мовою. Ніхто в неї не вірив, ще 1917. Усі сміялися з мови універсалів Центральної Ради й відозв Гетьмана. Але Зеров у цей час уже не тільки жив, але й писав. Водночас із ним ранній Павло Тичина зробив те, чого культурні нації на етапах свого становлення досягають протягом півсторіч і цілих сторіч. Тичина ж бо в один мент — дослівно — блиснув українським футуризмом, дадаізмом, експресіонізмом — у тій модерній мові, що її щойно здобували й закріплювали Зеров, Ніковський і люди їх типу.

Український геній викричав своє в ту коротку мить, коли йому трапилася нагода на те. І Микола Зеров, Андрій Ніковський і люди їх типу санкціонували це в нормах.

Санкціонування Михайло Орест сприйняв із перших рук, за правом первородства. Звичайно ж, його не можна віднести до категорії „східняк“ чи „західняк“, вони бо з Зеровом — і з усім „п'ятірним тріоном“ — творці мови елітарної, тобто соборної. „Східняк“ Орест лише територіяльно. Я вживаю тут цих „розовицьких“ термінів тільки з тим, що не вірю, не хочу вірити, щоб у соборній Україні мова знівелювалася. „Імперськість“ нової руської, тобто, літературної мови мала б виявитися в її якраз диференційованому багатстві, це була б її місія. На благо українській ментальності — ще більше членувань: „полтавчанство“ — „лемківчанство“; „гуцули“ — „чорноморці“; „Харків“ — „Львів“. Для чого? Для того, щоб прекрасна наша культурна, всеоб'ємна, самовистачальна мова творилася з різких протилежностей. Для того, щоб тут, уперше в історії, здійснений був принцип свободи особистості перед Богом, кожної, яка усвідомлювала б, що творить мову, і для якої одного разу настає священний день: свідомий день: свідомий спільно, у слові, з собі подібними. „В началі бі слово“. Нація — насамперед слово. Невидана збірка Михайла Ореста має назву: „Держава слова“.

*

Можна виписувати і складати цілі уступи з самих лише слів, рідких раритетів, призбираних Орестом, і м'яких, обережних неологізмів, ним витворених. Це можна робити вже й сьогодні навіть чисто для гри, для розваги, як ото складають оповідання, якого всі слова починаються з „п“ („Парус піднято. Пірати побігли по покладі — —“), або як ото у XVIII сторіччі Гаврило Державин, захлинаючись від багатства щойно розвиненої ним „общероської“ мови, міг складати поезії, наприклад, без єдиного „р“ („если бь милья двѣицы — —“) або щось подібне. За Орестом уже сьогодні, не вживаючи ані одного російського слова, можна наново перекласти всього Шекспіра від початку до кінця всі 37 п'єс, з їх тисячами слів, додаючи ще до цього такі шедеври сумнівношекспіристики, як „Йоркшайрська трагедія“, як прекрасна й бажана для сьогодиньного українського виконання драма „Блудний син Лондону“ тощо. Звичайно ж — Біблію, і Іліяду, і Єрусалим Визволений, і Втрачений Рай. Не кажу вже про твори Барбе д'Оревії, Діккенса й Едшміда, твори, що їх збірники Орестові не тільки переклали в 20 роках, але й видали на світ Божий.

Отже, Орест як культурник. Вживаємо цього терміну, запровадженого старим Кулішем на принципову відміну від терміну „просвітняний“ — свідомо. Михайло Орест є складовою частиною того явища нашої культури, якого кришталева сутність розкривається саме в такі періоди нашого духового життя, як оце тепер на еміграції: коли з одного боку весь світ та й нас самих — із сторони — намагаються переконати про нашу невідривну залежність від загально-російської культури, а з другого боку велика купа наших просвітян, модерного емігрантського тиглю, своїми вимогами писати „просто“, „популярно“, „зрозуміло для народу“, рекомендує чудовий провінційний пендант до тверджень неділимців. Бо, мовляв, мовні експерименти, всі ці словесні викрутаси, вишукування раритетів, футуризми, сюрреалізми й подібні „камбруми“, це все для „імперської“ культури й мови, для „державних народів“; нам же личить — своє, рідне. Котляревський, Нечуй-Левицький, а в кращому випадку Олесь. Ну й гаразд, підсумовують неділимці, творити модерну культуру будемо „ми“, і Хлебніков з Пастернаком

„наші“ і „нам“, і Джойс із Прустом також у перекладі на „нашу“ мову, „ви“ постачайте нам вряди-годи для різnorodности „імперської культури“ і для нашого „увеселення“ — „Наталку-Полтавку“. Так „удома“ при всіх режимах, так і на вигнанні. І ось у цій ситуації Орест і йому подібні являють собою отой метр-прототип, що єдино прикладанням до нього, порівнянням з ним дається відмітити стан нашої культури — сучасний стан розвиненого, розгорненого, розрослого, самостійного українського культурного слова.

Я сказав: Орест — поет для себе. Приблизно від 1910 року (дата виходу першої збірки Рильського) по 1930 (початок розгрому українських культурних сил) у нас тривав період величезного піднесення. За це двадцятиліття, для характеристики якого Ю. Дивич вигадав термін „розстріляне відродження“, духовна Україна довела, до чого вона здібна в умовах навіть півсвободи. У творенні модерної української культури взяли участь тисячі особистостей, глибоко обдарованих з природи, які водночас самі навчалися, наполегливо вдосконалювали себе в усіх ділянках, що їх тоді молодим українським силам належало опанувати, будувавши свою фіктивну „радянську“ державу. Оцю недовершеність, мовити б, нерафінованість процесу творення, який був разом з тим і процесом навчання, знати дослівно на кожному тодішньому діячеві, хоч би з того колосального нагромадження непереверених ще і несистематизованих імен і цитат, що ними хизується у своїх виступах тодішня наша критика, публіцистика, есеїстика та й сама мистецька проза. Кінець-кінцем це створилося в певний стиль, стиль тепераментного, патетичного, кольористого ваплітянства, з усіми його плюсами й мінусами, з його послідовними в суті, але зовні несподівано різючними досягненнями і з його численними позлітками, яких дешевину й несмак хочуть прищепити нашій культурі ще й сьогодні дехто з упертих ваплітян на еміграції. Це було те, що називається „стилем доби“, всіми своїми фібрами зв'язаним і залежним від доби, від її неволі, від її кривого спалаху та занепаду, тобто від її екзалтованої, невідготованої і, в суті речі, в усіх випадках шкідливої соціальної революції. І щастя наше, що тоді, як то буває за всіх „діб“, існувала незалежна від доби, залежна винятково від самої себе, творена в собі й для себе культура. Щастя наше, що існує вона й тепер, серед нас... Інакше ми не в стані були б через хаос „прогресів“, „розквітів“, „занепадів“ і „відроджень“ простягнути дійсну сталеву нить модерної культурної традиції від Куліша до наших днів. Тоді, в добу піднесення, законодавцями культури були діячі типу Зерова, сьогодні, в оточенні культурного занепаду еміграції, це — за спадкоємством — діячі типу Ореста.

Наш так званий масовий читач навіть пересічного уявлення не має, скільки зробила ця — сьогодні п'ятдесятилітня — людина в царині нашого слова. Самого того, що зробив Орест у самотній своїй авгсбургській келії останніх чотирьох-п'ятих років, якби його опублікувати, вистачило б з наспою, щоб перекинути на карк усі балачки про „малоросійський діалект“, балачки, що, на жаль, живуть повним життям ще сьогодні, як серед „чужих“, так і серед „своїх“ по таборах еміграції. Вистачило б для тих, хто називають себе українцями, бо народилися в Харкові чи Полтаві, а не знають сьогодні, як сказати по-українському „непреодолимиме препятствія“. Вистачило б для тих лінивих, хто вважають, що речі поважні, або речі компліковано-інтимні надаються до висловлення тільки „общеру-

ською мовою“, що мова українська надається тільки до розваги, до анекдот, до жартів, до окремих цитат. Вистачило б для тих переконаних у неподільності руської культури, які не підозрівають, скільки неописаних відмінностей, скільки чудових поправок, скільки невимовної своєрідності, скільки багатющої потенції міститься в українському культурному варіанті супроти московсько-російського — для себе й для світу, — скільки міститься сили в українській культурній мові, яка жодною мірою не збирається зрікатись своїх руських джерел, — супроти того імперіяльного варіанту мови Ломоносова й Пушкіна, який сьогодні остаточно закріпився у фразеології большевицької бюрократії, а на еміграції не в стані видати з себе геть аж нічого, що розвивало б далі здобутки Хлебнікова й Пастернака.

Я, що сам відчуваю непоборну пристрасть до вигадування слів, до реформації й декомпозиції слів, до зривання з них огладженої шаралущі, — я подивляю Ореста, як він у цілковито іншому стилі, не будучи аж ніяк ані футуристом, ані дадаїстом, любовно (це слово тут заслабе), з китайською деталізованістю, з якоюсь просто гістеричною мовчазною несамовитістю вишукує пні, добирає коріння, порпається по нескінченних дисках слов'янізмів і фольклоризмів, гортає картки академічних словників і заповнює маленькі сторінки нотатників, підсумовує підслухані синтаксичні раритети і кимсь підказані лексичні яскри, щоб потім усе це точно й уважно увести в той складний казковий вінець слова, що його він майструє ось уже протягом чвертьстоліття. Неперевершені зразки мовного розкошування містяться і в двох його невиданих збірках — „Держава Слова“ і „Гість і господа“, — і в багатьох перекладах (понад 200) з німецьких поетів, і в перекладах з поетів французьких, що до них тепер узявсь Орест (Бодлер, Верлен) і в зразках перекладної прози (Рімке, Гессе) і в небагатьох статтях, що з'явилися були друком за часи еміграції.

Орест — культурник.

Кожна духовна особистість увиходить у якийсь круг вивершення, вона належна до певної орбіти, як планета. У системі людських світоглядів діяльність людини це, в суті речі, боротьба за самовизначення. По довгих ходіннях інтелектуальною кривою я, наприклад, вигадав сам для себе таке визначення: космополіт української мовної культури. Якщо йде спеціально про українську культурну мову, то, без усякого сумніву, друга частина формули характеризувала б саме Ореста і то з куди більшим правом. Проте, коли мова про першу частину формули для світогляду Орестового, то, на мою думку, він цілком виразно належить до певного національного циклу. Це — світ німецького духового романтизму.

Ця належність безсумнівна, на мій погляд, і в достоїнствах, і в хибах Орестової творчості. Звичайно ж, коли говориться тут про „хиби“, то це термін досить неточний у прикладанні до майстра. Це, самозрозуміло, чисто емотивне відчуття того, що „подобається“ і що „не подобається“ в поетовій творчості, коли я говорю, що „хибою“ Новалиса і друзів, зокрема у їх віршовій творчості, було називання ідеалу наймення, в чолі, простолінійно, тобто, з естетичного погляду — плоско. Експресіоністи, які стоять на другому краю романтичного циклу, підстьобнуті паризькою культурою символізму, робили це вже куди рафінованіше, проте первородний гріх (повторюю: лише з чисто естетичного погляду) знати й на них.

Знати його й на Орестові, який сприйняв романтиків, звичайно ж, через Гайма, Верфеля, Майрінка й Едшміда. Раз-у-раз трапляються у нього вірші, де поминено „пакувальний матеріал“ ілюзорного образу, де біле названо білим і чоне чорним, але не дано поетичної асоціації „білого“ й „чорного“. В деяких віршованих афоризмах це, як на мене, межує навіть з хрестоматійною банальністю:

Час бережи. Неподібний до інших це скарб: не зростає
Він, а загубиш його, то не віднайдеш ніде.

Справа либонь у тому, що романтизм як світогляд, це ціла традиція, але романтичної поетики в суворому сенсі не існує, суттю, й до сьогодні. Тимто романтики користуються різною поетикою, в більшості поетикою класицистичною (робить це й Орест), а ця вже має, своєю чергою, залізні закони, за одним з яких — найголовнішим — ідея й образ завжди тотожні. Раціоналістична ідея почуває себе в класицистичних шатах як удома. Але між класицистичною формою і романтичною ідеєю, при намаганні їх сполучити, відбувається неминучий розрив.

Прихильник і прихильник світоглядного романтизму, я цілкомити солідарний з Орестом в його ідеях. При особистих зустрічах я з насолодою слухаю його скоромовний, безладний виклад, ніби з постійної й безперервної намови звище (бо Орест і зовні — характеристичний романтик), виклад про ідею, що панує над усім і творить світи, про божественність творення, про силу людського „натуроргану“. Надзвичайно пасують до кругу Орестових думок слова, що їх сказав український містик Володимир (Шаян) у статті про його творчість („Орден“, ч. 8. жовтень 1945): „На вістрі свого лицарського копія побачив він відблиск Граля“.

Але коли ці ідеї перетворюються на поетичний образ, настає важка боротьба. На мою думку, нехай це й парадокс, найсильніші поетично ті поезії Орестові, що їх творивши, він не думає безпосередньо за ідею. Там образи раптом випростуються з-під тягару класицистичної закономірності, ростуть по-своєму, набувають на силі, на розгоні, на ритмі, на рими. І тоді поезія стає поезією.

Прошу до уваги моє застереження: термін класицизм я всюди тут вживаю на означення тільки певного поетичного стилю, що до нього я особисто байдужий; але в жодному разі не на означення ступення інтелектуально-поетичної майстерності. Бо, за загальною термінологією, „клясичним“ може бути, наприклад, символізм, тобто, якраз той стиль, який либонь найбільше пасує до романтичного світогляду і в якому Орест, як на мене, створив найсильніші свої речі.

*

Але, в такому разі, якщо вже мова про чисту поезію — то Орест-культурник і Орест-світоглядавець це ще не сам Орест-поет! Тож чи є він тим поетом, що його хочеться читати по всьому, ввечорі, восени, коли впадає в минуле день сей, а до наступного ще прітва ночі? Коли все у вас звертається до незмірного, до спраги за іншими сполученнями й іншими числами, за чистим ходом і розгалуженням слова — і смію пласко висловитись: рідного слова? Чи є в нас дійсні поети, які дійсно стоять над дійсністю — над тим, що звичайно зветься дійсністю?

Про Сезана відомо, що він помер, сидівши на кріслі і читавши „Аталію“ Расіна. Це щаслива смерть, я хотів би собі такої — ска-

жімо, десь по виконанні несамовитих обов'язків, по вивершенні бодай головної частини задуманого на ціле життя, в тиші життєвого вечора, з томом Барки на колінах. Але, звичайно, красною смертю була б і та, яка змилосердилася б на усунення павзи між своєю дійсністю і дійсністю чудової поезії Орестової, що її читалося б із забуттям життя й смерти часу, ось такої наприклад, — друга з двох цитат на весь цей етюд :

Вечора меч над обрієм хмари розтяв,
 болючий меч;
 кривавляться хмари, не гаснуть хмари —
 і спокою нема
в небесах, на землі, ні на серці.

Коли ж із розраних хмар
 витече в безвість остання кров,
 на місто наляже тьма,
 і в нього примчить
 понурий і рвучкий
 вітер.

І буде битися тяжко в мости
 безлюдні і темні,
 де стоїть самотня
 моя душа.

І буде кричати вітер,
 що бенкет справлятиме смерть
завтра, позавтра і завтра стократ.

В небесах, на землі і в серці
 ночі мечі...

Душе душі і світло счей,
 далеке світло,
 далека моя!
Завтра може загибель
моє життя не мине.

В чистій молитві своїй
згадай мене!

VOL. II No. 6
1951

КУІВ

NOVEMBER
DECEMBER

КИЇВ

Журнал Літератури і Мистецтва

6

1951